

Марчак Віталій Ярославович — кандидат юридичних наук, доцент, заступник Голови судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Чернівецької області

Емоційні стани і процеси як підстава обмеженої осудності

Стаття присвячена вивченню феномену обмеженої осудності. Автор розглядає емоційні стани та процеси як підставу обмеженої осудності, дає визначення понять афекту, фрустрації, пристрасті, настрою, стресу.

Ключові слова: обмежена осудність, афект, фрустрація, пристрасть, настрій, стрес, Кримінальний кодекс України.

Юридична новела українського кримінального законодавства, а саме ст. 20 КК України “Обмежена осудність”, має певну історію в світовій юриспруденції. Проте на сьогодні в Україні ще недостатнім є досвід її застосування, що породжує цілу низку серйозних проблем. З одного боку, дана стаття наближає вітчизняне законодавство до світових стандартів, оскільки аналогічні статті вже досить тривалий час функціонують у безпосередньому чи опосередкованому вигляді у кримінальних кодексах багатьох країн світу. З іншого боку, внаслідок відмінностей тлумачення обмеженої осудності радянськими, а згодом і українськими юристами, по теперішній час відсутня єдність поглядів і, відповідно, існує скептичне ставлення до самого поняття “обмежена осудність” в контексті проблеми індивідуалізації покарання. Певний консерватизм правозастосовної вітчизняної школи не дозволяє широко використовувати ані можливості, які відкриваються даною новелою, ані позитивний досвід інших країн світу. Таким чином, склалася ситуація, за якої актуальне нововведення так і залишається недостатньо впровадженим у практику в результаті відсутності чіткого уявлення щодо функціонального навантаження поняття “обмежена осудність”. Тому наша стаття спрямована на озброєння юристів практичними рекомендаціями ефективного використання ст. 20 КК України, в тому числі під час розгляду кримінальних справ щодо вчинення злочинів членами організованих злочинних угруповань.

Значущість та актуальність всебічного розгляду феномену обмеженої осудності та необхідність її впровадження у юридичну практику підкреслювали багато науковців: Ю. М. Антонян, С. В. Бородин, Ю. С. Богомягков, Л. І. Глухарева, Н. Г. Іванов, В. А. Клименко, Г. Р. Колоколов, М. В. Костицький, М. М. Коченов, І. А. Кудрявцев, Д. Р. Лунц, А. І. Марчук, В. Мельник, Р. І. Міхєєв, А. Музика, В. В. Нагаєв, Г. В. Назаренко, В. С. Орлов, В. Г. Павлов, С. В. Полубінська, Т. М. Приходько, Ф. С. Сафуанов, О. Г. Сиропятов, В. Д. Сірожидінов, О. Д. Сітковська, С. І. Тіхенко, В. С. Трахтеров, В. В. Устименко та інші. Це поняття є малодослідженим, унаслідок чого виникають багато спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених та застосування серед практичних працівників.

У даному дослідженні ми спробуємо розкрити поняття емоційних станів і процесів та їх вплив на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення злочинів.

У статті 20 КК України законодавець зазначив, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Емоційні стани та емоції не є психічними розладами, але вони теж суттєво впливають на здатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Це ми розглянемо нижче.

Емоції (від лат. *emoveo* — потрясаю, хвилюю) — психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання явищ і ситуацій життєвого змісту, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкту. В процесі еволюції емоції виникли як засіб, який дозволяє живим істотам визначати біологічну значимість станів організму і зовнішніх впливів.

Найпростіша форма емоцій — емоційний тон відчуттів — безпосередні переживання, які супроводжують окремі життєво важливі впливи та спонукають суб'єкта до їх зберігання чи усунення.

В екстремальних умовах, коли суб'єкт не справляється з ситуацією, що виникла, розвиваються афекти. Емоції за походженням є формою видового досвіду: орієнтуючись на них, індивід вчиняє необхідні дії (наприклад, по уникненню небезпеки), доцільність яких для нього залишається скритою. Емоції важливі для набуття індивідуального досвіду. У цьому випадку емоції називають ситуаціями і сигналами, які передують діям, що викликають емоції, та дозволяють суб'єкту завчасно до них приготуватися. Рівень енергійної мобілізації (активації) організму, необхідний для здійснюваних емоціями функцій, забезпечується вегетативною нервовою системою у її взаємодії зі структурами головного мозку, які є складовими центрального нервового субстрату

емоцій. При цьому емоції впливають на зміни в діяльності органів дихання, травлення, серцево-судинної системи, залоз внутрішньої секреції, скелетної та гладкої мускулатури.

Емоції людини є продуктом суспільно-історичного розвитку. Вони відносяться до процесів внутрішньої регуляції поведінки. Являючись суб'єктивною формою відображення потреб, емоції передують діяльності по їх задоволенню, збуджуючи та направляючи її. Вищий продукт розвитку емоцій людини — стійкі почуття до предметів, які відповідають його вищим потребам. Сильне, абсолютно домінуюче почуття називається пристрастю. Події, які сигналізують про можливі зміни в житті людини, поряд зі специфічними емоціями можуть викликати також зміни загального емоційного фону — так звані настрої. Емоційне життя людини наповнене багатоліким змістом: емоції відображають оціночне ставлення до окремих умов, які сприяють чи перешкоджають здійсненню діяльності (наприклад, страх, гнів), до конкретних досягнень у ній (радість, розчарування), до ситуацій, що склалися. Характер і динаміка ситуативних емоцій визначається як об'єктивними подіями, так і почуттями, з яких вони розвиваються (наприклад, через любов може розвинутиися ревність). Ставлення до відображуваних явищ як головна властивість емоцій представлено у їх якісних характеристиках.

Емоції людини розрізняються за ступенем усвідомленості. Конфлікт між усвідомленими та неусвідомленими емоціями лежить в основі неврозів. Емоційний досвід людини змінюється та збагачується в процесі розвитку особистості у результаті співпереживань, які виникають зі спілкування з іншими людьми, під впливом засобів масової інформації [1, с. 415—416].

Насильницькі злочини проти особи, особливо вбивства та нанесення тілесних ушкоджень, часто є завершальною фазою конфлікту, який відбувся між злочинцем та потерпілим. Розвиток конфліктної ситуації між людьми зазвичай супроводжується зростанням рівня емоційної напруги учасників конфлікту. Залежно від індивідуальних особливостей особи, така ситуація сприяє виникненню сильного конфліктного емоційного стану, зокрема, афекту, стресу, фрустрації, страху, що характеризується високою емоційною напругою. При цьому такі емоційні стани суттєво обмежують здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Високий ступінь емоційних переживань специфічно впливає на характер пізнавальних процесів і на структуру свідомості суб'єкта. Цей вплив призводить до феномену звуження свідомості, що, у свою чергу, робить діяльність суб'єкта односторонньою.

Афект (від лат. *affectus* — душевне хвилювання, пристрасть) — це сильний та відносно короткочасний емоційний стан, пов'язаний із

різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується різко вираженими руховими проявами та змінами у функціях внутрішніх органів [1, с. 34].

Стан афекту виникає, коли суб'єкт не здатний знайти вихід із надзвичайної та несподіваної ситуації. Як правило, така ситуація безпосередньо стосується провідної потреби індивіда або навіть ставить під загрозу його життя. Переживаючи афект, індивід може поводити себе всупереч соціальним нормам, втрачає контроль над своїми діями. Афекти мають бурхливу динаміку і тривалу післядію. Вони порушують пізнавальну діяльність, мають вигляд рухових, погано координованих реакцій, які потім погано відтворюються.

У пам'яті індивіда афект існує як афективний комплекс, що оживає при згадуванні або нагадуванні про ситуацію, яка його спричинила. У свідомості ці комплекси виявляються подвійним чином: з одного боку, актуалізуються у вигляді нав'язливих переживань, з іншого — витісняються.

Психологи та психіатри виділяють два види афекту:

1. Патологічний (потьмарена свідомість, безглузді дії, наявність тимчасового психічного розладу).

2. Фізіологічний (лють, гнів, пристрасть, ослаблений контроль над своєю поведінкою).

Патологічний афект (як і патологічне сп'яніння) відноситься до виключних станів. Виключний стан — це короткочасний розлад психічної діяльності, який гостро, миттєво та глибоко протікає й виключає осудність.

Патологічний афект є одним із видів тимчасового розладу психічної діяльності (ч. 2 ст. 19 КК України) та є підставою того, що особа, яка вчинила злочин у такому стані, може бути визнана судом неосудною.

У зв'язку з викладеним, констатація експертами в особі під час вчинення суспільно небезпечного діяння патологічного афекту, який перешкоджає усвідомленню значення своїх дій та керуванню ними, тягне наступні кримінально-правові наслідки:

- 1) виключається осудність (прирівнюється до неосудності);
- 2) суспільно небезпечне діяння, вчинене у даному стані, не ставиться у вину особі;
- 3) особа, яка знаходилася у такому виключному стані, звільняються від кримінального покарання;
- 4) до особи, визнаної судом неосудною, внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння у стані патологічного афекту, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (ч. 2 ст. 19 КК України).

Інакше розглядається стан фізіологічного афекту. У цьому стані наступають помітні зміни в руховій сфері (гальмування чи надмірне збудження, порушення координації) та у сфері вегетативних реакцій

(зміна пульсу, дихання, тиску крові). При фізіологічному афекті виникають також тілесні зовнішні прояви: у людини блідніє чи червоніє обличчя, різко звужуються або розширюються зіниці очей, міняється тембр голосу.

У результаті звуження свідомості при фізіологічному афекті увага людини сконцентровується на емоційних переживаннях, сприйняття дійсності є неадекватним, людина вагається у виборі кращого рішення у конкретній ситуації. Людиною усвідомлюються тільки ті цілі, що знаходяться у безпосередньому зв'язку зі спонуканнями. Дії характеризуються автоматизмом.

Звуженість свідомості людини, яка діє у стані афекту, веде до того, що вона суттєво втрачає здатність усвідомлювати характер вчинюваних дій та контролювати їх. Однак, при фізіологічному афекті особа не втрачає можливості повністю усвідомлювати характер даних дій та керувати ними, на відміну від патологічного афекту, де є повна втрата цього. Отже, наслідки фізіологічного афекту мають ознаки юридичного критерію обмеженої осудності, тобто особа не може повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Афективні дії відрізняються недостатньою осмисленістю та продуманістю, відсутністю попереднього плану, хаотичністю рухів. У стані афекту людині важко стримати себе від насилля, однак вона може керувати афективними реакціями та їх зовнішніми проявами. Дії людини у стані афекту свідчать про зменшення її вимогливості до себе та своїх вчинків. Стан фізіологічного афекту зберігає здатність усвідомлення оцінки власної поведінки та можливості керування власними діями. На думку Б. С. Утевського, афективні дії зберігають “свою свідомо-вольову основу” [9, с. 57].

Афект виникає при ослабленні волі, є показником нестриманості. Перш за все, до афектів схильні люди, які не привчили себе до контролю над своїми почуттями, емоційно розпусні.

Головна роль в управлінні афектом належить особистим моральним і духовним якостям, а також культурі та почуттям особи, які набуваються в процесі виховання та індивідуального життєвого досвіду.

Таким чином у особи, яка діє у стані фізіологічного афекту, контроль та керівництво своїми діями суттєво ускладнені чи обмежені, але можливі, що відповідає стану обмеженої осудності.

Законодавець передбачив у статтях 116 та 123 КК України кваліфікуючу ознаку “стан сильного душевного хвилювання”, а в частині 1 пункті 7 статті 66 КК України обставину, яка пом'якшує покарання, “вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого”. У пункті 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року

№ 2 “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” зазначено, що суб’єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК України, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [3, с. 272—283]. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб. У даних випадках стану сильного душевного хвилювання відповідає стан фізіологічного афекту.

Фактично, у кримінальному законодавстві закріплений один із видів психічних станів — фізіологічний афект, який можна віднести до обмеженої осудності.

Афект фізіологічний відрізняється від афекту патологічного за принципом дихотомії: осудний — неосудний. За клінікою афект фізіологічний відповідає критеріям психічної хвороби і значно ближчий до патологічного афекту, ніж до нормальних афективних реакцій. Його прояви свідчать про істотну обмеженість здатності особи свідомо контролювати свої дії. Ці прояви є виключними у житті суб’єкта і відповідають ознакам реакції боротьби, чим і засвідчують свою хворобливу природу. Юридично фізіологічний афект можна визнати одним із компонентів сильного душевного хвилювання, оскільки він відрізняється від не хворобливих афективних реакцій дезорганізацією свідомості, що позначається на ступені вини [4, с. 54].

Характерними ознаками фізіологічного афекту є надзвичайність реакції особи; фазність перебігу близька до патологічного афекту; раптовість виникнення, яка має об’єктивні ознаки і відчувається суб’єктивно; звуження свідомості з розладом цілісності сприймання, обмеження здатності керувати своїми діями, їх агресивність; невідповідність характеру і результату цих дій причині, що їх викликала, тобто їх неадекватність; зв’язок дій і афективних переживань з психотравмуючим фактором; раптовість виходу зі стану афекту внаслідок психічного виснаження; часткова амнезія вчиненого. Під час фізіологічного афекту частково зберігається психічний зв’язок між об’єктом і суб’єктом суспільно небезпечних дій. Фізіологічний

афект встановлюється судово-психіатричною експертизою і є медичною підставою для визнання особи обмежено осудною [5, с. 170].

Фресеров О. Е. стверджує, що психічні аномалії знижують свідомий контроль за поведінкою, що сприяє порушенню субординації особистісних установок. Для злочинів, що вчинені особами, які мають психічні відхилення, в стані фізіологічного афекту, характерні пригнічення ходу інтелектуальних процесів і дія по типу короткого замикання: стимул — реакція, без етапу внутрішньої оцінки “за” і “проти” [6, с. 99].

Зайцев А. В. вважає, що фізіологічний афект є сильним короткочасним емоційним станом, який розвивається в критичних умовах при повній нездатності особи знайти адекватний вихід із небезпечних, найчастіше неочікуваних ситуацій, тому не може входити у медичний критерій обмеженої осудності, оскільки не є хворобливим психічним розладом непсихотичного характеру. Підставами виникнення фізіологічного афекту є зовнішній подразник і психоемоційний стан людини, в той час, як обмежена осудність зумовлена виключно її хворобливими психічними розладами [7, с. 487].

Отже, у теорії кримінального права немає єдиної думки стосовно співвідношення фізіологічного афекту та обмеженої осудності. Але, абсолютно не виключено, що злочин у стані фізіологічного афекту може вчинити особа, хвора на психічний розлад непсихотичного характеру і в цій ситуації суд, однозначно, при наявності відповідних підстав, може визнати цю особу обмежено осудною. Разом з тим, фізіологічний афект слід віднести до хворобливих станів психіки, оскільки його стан відповідає всім ознакам поняття обмеженої осудності. Фізіологічний афект не включений до міжнародного переліку психічних і поведінкових розладів десятого перегляду, однак він є дуже сильним психічним станом чи тимчасовим хворобливим розладом психічної діяльності, який суттєво обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Фрустрація (від лат. frustratio — марне сподівання, невдача, обман) — негативний емоційний стан, що супроводжується усвідомленням неможливості досягти поставленої мети. Він виникає у ситуаціях, що перешкоджають реалізації лінії життя індивіда. Тому фрустрація сигналізує про інтенсивність його негативного ставлення до причин, які породили таку ситуацію. Іноді фрустрація буває тривалою, що призводить до різкого звуження кола життєвих зв'язків індивіда. Тоді все, що відбувається, він розглядає під кутом зору події, яка спричиняє фрустрацію. Остання може стосуватися не лише майбутнього чи теперішнього, а й минулого. Залежно від цього розрізняють характер емоції: у першому разі це буде страх, у другому — гнів, у третьому — сум.

Пристрасті — сильні й тривалі емоції, що на певний час забарвлюють життя індивіда, істотно позначаються на спрямованості

й динаміці його діяльності. Це виразний сигнал особистісного змісту предмета, його потреби — мотиву, від якого залежить життя. Пристрасть виявляється у зосередженості індивіда на якомусь предметі, який у цей час затіняє всі інші спонуки діяльності. Переживаючи пристрасть, людина страждає, стає пасивною істотою; вона начебто перебуває під владою якоїсь сили, хоча ця сила й виходить від неї.

Предметом пристрасті найчастіше є інша людина, яка стає єдиним засобом задоволення “відкритої”, що домінує над усіма іншими, потреби в іншій людині. Такою пристрастю може бути один з видів кохання. У цьому разі той, кого кохають, зазнає кристалізації — “особливої діяльності розуму, який з усього, з чим він стикається, видобуває відкриття того, що улюблений предмет має нові досконалості”. Предметом пристрасті може бути й неодухотворений об’єкт або ж якась ідея. Як і в попередньому випадку, індивід потрапляє у поле тяжіння домінуючої потреби, яка з певних причин сформувався протягом його життя.

Настрій — емоційний стан індивіда, що на певний час зафарбовує його стосунки з дійсністю. Це емоційне тло життя. На відміну від інших емоційних явищ, настроїв не має очевидного предметного змісту, його джерела нерідко полягають у несвідомому або ж у фізіологічних процесах організму, підпорогові подразники від яких сигналізують про біологічний зміст тих чи інших порушень у їх роботі. Та все ж частіше настроїв відбиває процес стосунків людини зі світом. Вона може бути сумною або веселою, пригніченою або життєрадісною залежно від того, наскільки задоволені чи незадоволені її головні потреби, наскільки успішно вона просувається в напрямку до своїх цілей. У зв’язку з цим настроїв можна вважати емоційною оцінкою індивідом обставин свого життя.

Стрес (від англ. stress — напруга) — емоційний стан індивіда, який виникає в ситуаціях, що порушують усталений перебіг його життя. Цей стан полягає у неспецифічній реакції організму на вимоги, які до нього висуваються. Дослідження цієї реакції, започатковані Г. Сельє у 1936 р., спричинили створення теорії стресу.

З психологічної точки зору, стрес може бути інформаційним або власне емоційним. У першому випадку індивід перебуває в ситуації, яка не дає можливості завчасно підготуватись і прийняти потрібне рішення, в іншому — стикається з ситуаціями, які безпосередньо стосуються його потреб (наприклад, ситуація загрози чи образи). В обох випадках індивід реагує переживаннями, які позитивно або, що частіше, негативно позначаються на ефективності його діяльності. Це залежить як від характеру загрози, так і від індивідуально-психологічних особливостей людини.

Почуття, що характеризують розмаїття емоційного життя індивіда, залежно від їх предмету поділяються на моральні, інтелектуальні й естетичні.

Моральні почуття відбивають ставлення індивіда до інших людей, суспільства та самого себе. Вони ґрунтуються на освоєних ним соціальних нормах і сигналізують про ступінь відповідності цим нормам найрізноманітніших явищ життя. Прикладами таких почуттів є: патріотизм, почуття обов'язку, товаришкості, співчуття, емпатії та симпатії. Особливу роль серед них відіграє кохання — мірило морального ставлення однієї людини до іншої. Рівень розвитку моральних почуттів може бути досить повною характеристикою особистості.

Інтелектуальні (пізнавальні) почуття виникають у зв'язку з пізнавальною діяльністю, спрямованою на теоретичне освоєння дійсності. Вони базуються на пізнавальній потребі індивіда, а тому оцінюють успішність відповідної діяльності і сигналізують про ступінь задоволення цієї потреби. Передусім, це інтерес — суб'єктивна форма існування пізнавальної потреби, та ціла гама таких почуттів, як допитливість, цікавість, здивування, прикрий, розчарування тощо. Вони пронизують усі пізнавальні процеси, де виконують виразну регулятивну функцію.

Естетичні почуття переживає індивід, який сприймає оточення з погляду його уявлення про прекрасне або огидне. Як і почуття взагалі, естетичні почуття ґрунтуються на соціальних нормах, які у цьому разі є критерієм естетичного ставлення до дійсності. Найчастіше вони виникають під час сприймання творів мистецтва і мають широкий спектр проявів: від легкого хвилювання до глибокої схвильованості.

Таким чином, емоційний стан, діючи на свідомість людини, звужує її, та вся увага такої особи сконцентровується на емоційних переживаннях, неадекватному сприйнятті дійсності, ваганнях у виборі кращого рішення в конкретній ситуації. Звуженість свідомості людини, яка діє під впливом емоційного стану, веде до того, що вона суттєво втрачає здатність усвідомлювати характер вчинюваних дій та контролювати їх.

Дії особи у стані емоційного переживання є недостатньо осмисленими та продуманими, відсутній попередній план, хаотичність рухів. У такому стані людині важко стримати себе від насилля, та вона не може повною мірою керувати зовнішніми проявами внутрішніх реакцій. Дії людини у сильному емоційному стані свідчать про зменшення її вимогливості до себе та своїх вчинків. Особу, яка вчинила злочин під впливом сильного емоційного стану, судам слід визнавати обмежено осудною.

Список використаних джерел

1. Бандурка А. М. Юридическая психология : Терминологический словарь / [сост. Бандурка А. М., Венедиктов В. С., Тимченко А. В., Христенко В. Е., Калиновский В. Б.]; под ред. Бандурки А. М. — Х. : Тимченко, 2005. — 432 с.
2. Утевский Б. С. Убийство : квалификация / Утевский Б. С. — М., 1995. — 163 с.
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (Серія : “Кодекси і закони України”). — К. : Видавничий дім “Скіф”, 2005. — 472 с.
4. Приходько Т. Фізіологічний афект — одна з підстав визнання особи обмежено осудною / Приходько Т. // Право України. — 2001. — № 1. — С. 53—55.
5. Первомайський В. Б. Афект фізіологічний / Первомайський В. Б. // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — Т. 1 : А-Г. — С. 170.
6. Фрейеров О. Е. Мотивация общественно опасных действий психически неполноценных лиц / Фрейеров О. Е. // Сов. гос-во и право. — 1969. — № 4. — С. 99.
7. Зайцев А. В. Соотношение ограниченной вменяемости с физиологическим аффектом и физиологическим опьянением / Зайцев А. В. // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. — Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — Вип. 22. — С. 484—489.
8. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Антонян Ю. М., Бородин С. В. — М. : Наука, 1987. — 205 с.
9. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / Костицкий М. В. — Львов : Вища шк., 1987. — 141 с.
10. Костицкий М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : [вибрані наукові праці] / Костицкий М. В. — Чернівці : Рута, 2008. — 560 с.

Статья посвящена изучению феномена ограниченной вменяемости. Автор рассматривает эмоциональные состояния и процессы как основание ограниченной вменяемости, даёт определения понятий аффекта, фрустрации, страсти, настроения, стресса.

The article is devoted to the examination of the phenomenon of the diminished responsibility. The author considers the emotional states and processes as a basis of the diminished responsibility, gives the definitions of the concepts of affect, frustration, passions, moods, stress.

Стаття надійшла до редакції журналу 30 жовтня 2009 року.